

1890 Fattigvesenet og fattigkassa

Med utgangspunkt i Fattigloven av 1845 fikk de fleste kommuner en fattigkommisjon som skulle yte støtte til trengende. Loven fungerte dårlig og ble revidert i 1863. Administrasjonen av fattigvesenets inntekter og utgifter kom inn under kommunestyret i form av en fattigkommisjon og kretsstyrer. Det ble pålagt kommunene å innkreve *fattigskatt*, en skatt utskrevet til dekning av utgifter til fattigvesenet. Legdesystemet var forløperen til fattigvesenet og vi hadde en kombinasjon av legdesystem og fattigvesen til 1900. Legdesystemet var et utskrivningsforhold i antall dager i forhold til jordveiens størrelse. Det gikk smått med å få loven til å fungere utover landet, derfor holdt legdesystemet seg ganske så lenge utover på bygdene selv om det i teorien var avskaffet. På flere gårder var det så sent som på 1960-tallet legdefolk, om enn i en litt annen rolle. Men det er og mange i dag som husker godt at foreldre og besteforeldre fortalte om de reelle legdefolket, som ble kjørt rundt i bygdene fra gård til gård. Sigrid Sætran fortalte Reidar Korstad at hun aldri glemte da hun ved selvsyn som ganske ung jente var med sine foreldre til en gård i Hegra. De skulle se på et nytt fjøs som var bygd. Hun fortalte at mens de voksne tok nyfjøset i beskuelse, gikk hun inn i gammelfjøset. Der hørte hun et stønn fra en krok. Hun gikk rundt hjørnet og så ei gammel kjerring som lå i ei halmseng med noen gamle tepper over seg, og hele hennes ansikt var dekt med fluer. Den gamle hadde ikke nok styrke i sine hender til å jage de vekk. Dette gjorde et sterkt inntrykk på det skjøre barnesinnet.



Det var en trist skjebne å komme på legd. Mange bønder tok seg etter hvert av enkelte, kledde de opp, ga de mat - og lot de bli en del av "inventaret" på gården. Kom han eller hun på legd, var de vanligvis ensomme, ingen slekt, og de var for svake til å gjøre nytte for seg. De rett og slett holdt seg kun i live - og ventet på befrielsen.

Fattigkommisjonen i kommunen var det øverste organet og hadde således den avgjørende myndighet i de fleste saker. Kretsstyrene hadde ansvar for fattigvesenets virke i sin krets. Det ble utarbeidet retningslinjer for hvordan kretsstyrene skulle forholde seg, samtidig som det ble gitt retningslinjer for bortsettelse av fattige mot godtgjørelse. Og alt ble nøye nedtegnet gjennom en forsørgelseskontrakt.

Det ligger i vår natur at vi selv ønsker å klare oss selv. Var de så heldige å ha barn og annen slekt, kunne de klare seg i mange år. Ble de alene klarte de seg også så lenge kreftene holdt. Men når de var borte og/eller sykdom reduserte dem, var de avhengig av "å leie hjelp". Men

inntekta var borte. Det var nok mange som måtte gå spissrotgang for å holde seg i live. Og så kom for enkelte den dagen at hodet var med, men ikke kroppen. Foredrelsen ble et faktum.

Å være fattiglem var en smertelig opplevelse, som nok folk av i dag har vanskelig for å forstå. Mange i vårt område levde på grensen av hva de kunne tåle, for ikke å si under grensen. Flere bukket også under, rett og slett frøs i hjel eller sultet i hjel. Tettsteder var nok verre stilt enn bygdesamfunn. Bygdefolket levde mer i pakt med naturen, og kjente dens muligheter.

På 1800-tallet snakket en ofte om *pull- og pushfaktorer* hva gjaldt utvandringen til Amerika. Fra Stjør- og Verdal dro omkring 14 500, og fra hele Trøndelag omkring 85 000 personer. Plutselig kom ei tid hvor de ikke lenger var så sterkt bundet til det gamle bondesamfunnet. Først dro naturligvis de mer bemidlede. Etter hvert som billettprisene sank og mulighetene økte, dro flere og flere. Ungkarer, eventyrlystne etc. var sterke faktorer. Mekanisert jordbruk, deling av gårder, stor vekst i folkemengden, vaksine ovenfor sykdommer, ingen krig på 125 år etc. - alt dette var årsaker til utvandringen, og ikke en flukt, politisk uenighet eller dissenterere. Svært få, mest ingen - hadde grunn til å forlate Norge av troshensyn. Og for de fattigste var



det knapt muligheter til å reise. De ble igjen som fattiglem, skjønt vi kjenner tilfeller hvor fattigkassa (kommunen) betalte billetter for enkelte til Amerika. Det var nok billigst på lengre sikt å bli kvitt dem. Mang ei mor og en far så sine sønner og døtre dra av sted. Store barneflokker og familier satte en stopper for utreiseplanene, eller de lot en eller to få dra. Andre igjen hadde ikke vilje, evne eller styrke til å bryte opp, men godtok samfunnet slik det var. De forsøkte å utstå sulten og kulden. Men ikke alle klarte det og måtte gå den tunge gangen å be om understøttelse. De eldre ble satt bort mot betaling. De unge til arbeid. Barn ble atskilt fra sin kjødelige familie, og innlemmet i andre. Det var nok de som gikk gjennom livet uvitende om sin reelle mor. For de to *mødrene* til barnet, kanskje innen samme bygda - kunne veien gjennom livet være en prøvelse.

Flere kom selvsagt til gode familier, med omsorg og kjærlighet. Men enkelte som ble utplasserte gikk en ublid skjebne i møte. Mange ble vanskjøttet, fikk dårlig mat, hardt arbeid - alltid lengst nede ved bordet i all forstand til tross for at forsørgelseskontrakten tilsa at de skulle leve på lik linje med den øvrige familie.

De eldre godtok ofte sin situasjon dit de kom, men det var mang ei jente og gutt som rømte fra sine pleieførelde, hjem til det usle hjemmet, men som så ble hentet igjen og i tillegg fikk gjennomgå for at de stakk av. Mange av de unge løy på alderen ved emigrasjonen for å komme ut av landet og til Amerika. I rettferdighetens navn skal også nevnes at mange av de som ble bortsatt også fikk en god tilværelse hos sine pleiere.

Utdrag fra fattigkassa (protokollen):

”Kr 60 pr. år for bortsættelse af gammel mann. Hvis den bortsætte kan gjøre nogen nytte for sig, blir beløpet at forringe med kr 10.- pr. år til kr 50”.

Ei frue, som selv ikke satt så godt i det, hadde søkt fattigstyret om forhøyelse av det beløp hun fikk pr. måned for forsørgelse og pleie av ei gammel kone. Hun ble innkalt til fattigstyret for å redegjøre for sin anmodning om et høyere beløp til understøttelse. Hun møtte opp og ga uttrykk for at kr 15 pr. måned var for lite, da det krevde nokså mye vask og stell av vedkommende gamle ”legdkjerring”. Fattigstyrets formann mente nå at kr 15 pr. måned fikk klare seg. Og etter en del

parlamentering uttaler fattigstyrets formann: *”Ja, vi kan gi deg 180 kroner pr. år og håper du vil være fornøyd med det”*, - hvilket kona godtok. Etter at hun gikk, kan en vel se for seg medlemmenes ansikter der de kun snudde på flisa med å ikke si 15 kroner pr. måned, men 180 kroner pr. år - som kona syntes var et stort tall, men dog det samme. Dette viser hvordan også de som tok på seg pleieansvar fikk lite forståelse og en ublid behandling.



Flere tilfeller fra fattigprotokollen viser at de som bygslet jord/hustomt har bedt om hjelp til å få betalt plassavgiften. Det synes som om fattigstyret ved slike henvendelser har vært ganske villig til å imøtekomme slike forespørsler. Og da har beløpet gått direkte til han som bygslet/leiet bort grunnen. En ser også at barn holdes hjemme fra skolen på grunn av klemangel, grunnet gjeting og annet arbeid.

Eksempler fra fattigkassa:

En familie fikk understøttelse til ved med kr 2, 50. En annen familie fikk understøttelse til skoreparasjon med kr 2, 00. Legehjelp og medisin: kr 3, 39. Bevilget kr 5, 00 til settepoteter.

Bevilget midlertidig til settepoteter kr 3, 00. Bevilget kr 20 for innkjøp av klær og sko - for å holde sine barn på skolen. Bevilget til gravferd kr 2, 00. Bevilget kr 1, 50 pr. uke for understøttelse. Bevilget til likkiste og gravning kr 17, 50. Bevilget til sletting av gammel gjeld kr 3, 10. Bevilget kr 3, 70 for understøttelse av 1 bortsatt spedbarn. Kjøp av 2 tallerkener og 2 kopper: 65 øre. Med påholden penn skriftlig søknad om penger til 2 våg mjøl (36 kg) kr 5, 00. NN understøttes med kr 23 pr. år mot at hans sønn NN refunderer kr 10 pr. år fra 1. januar 1888. I 1883 ble det bevilget kr 2, 31 til legehjelp. I 1884 ble det bevilget kr 1, 60 til ¼ våg byggmjøl. Likeledes ble det bevilget kr 7, 07 til likkiste og gravning. I 1887 ble det bevilget kr 1, 54 til legehjelp. Det ble bevilget kr 1 til innkjøp av såbygg. Understøttelse av 26. april 1888 til reisepenger til NN med kr 175 for å reise til Amerika. Bevilget kr 5 for kjøp av 14 bord til gulv. Bevilget kr 110 i årlig godtgjørelse til bortsettelse av kone og datter regnet fra 1. desember 1888. Den 23. mars 1889 ble det bevilget kr 1 til mat, kr 1 til ved og kr 1 til settepoteter. Det ble i 1893 bevilget kr 15 for hjelp til å holde ei vannfør datter på skolen, samt til hjelp for å få henne konfirmert. I 1895 ble det bevilget kr 32 pr. år for understøttelse av bortsatt barn. I 1917 søker ei enke om hjelp, da hun ikke har verken mat eller ved til jul - som er i neste uke. Vedtak: ”Vi finder å måtte anbefale bevilget kr 10 til innkjøp av mat og ved”.

Slike nedtegnelser forteller sitt. Hver enkelt en liten tragedie i seg selv, og som kun var toppen av isfjellet. Det var nok mange som beit tennene sammen og nektet å la seg nedverdige. Noen valgte en enklere løsning. Stoltheten forbød dem å både tigge og søke om hjelp. De valgte da heller å berøve sitt eget liv.

En familie på Stjørdal bestående av mann, kone og fire mindre barn, bor på to rom. Mannen blir syk og dør. Enka eide ikke penger og måtte gå til kretsformannen i fattigstyret og be om penger til mat. Mens mannen var syk hadde familien fått understøttelse på kr 8 pr. måned. Svaret hun fikk fra formann var: ”Ja, nu trenger du ikke være hjemme og passe mannen, men ta deg arbeid”. Hun forsøkte å forklare at det kunne hun ikke da hun hadde fire mindre barn hjemme. Hun fikk da anvist kr 2.- Kona forsøkte å få seg arbeid på gårdene rundt omkring. Hun tok da med seg barn nr. 2 og 3, og lot den eldste være hjemme og passe den minste. Men dette gikk ikke, da gårdsfolket så at ungene la beslag på morens oppmerksomhet og at de stod og tagg med øynene etter noen matsmuler. Kona gikk da til legen og ba om hjelp til å få penger til mat til ungene. De fikk på nytt noen kroner, men det strakk ikke til. Den som eide gården de bodde i fortalte kona at de skulle slippe å betale husleie de to første månedene. Dette var selvsagt til stor hjelp. Men mat var mangelvare. Dette var om høsten og i nærheten lå en potetåker som for lengst var innhøstet. Da det regnet ganske så kraftig noen dager, ”kvitet” det til i noen småpoteter som kom frem fra jordsmonnet som ble skyllet vekk. I fortvilelsen over barnegråt og rop på mat, gikk hun bort på åkeren og samlet seg noen småpoteter. Men bonden så henne og jaget henne vekk. Likevel fikk hun med seg i forkledet noen potetkart. Disse kokte hun, og hakket i brennesle som stod ved husveggen, slik at det ble ei suppe. Tanken om å hoppe på sjøen var der hele tiden. Fortvilelsen var stor. Etter dette måltidet sovnet ungene uten gråt. Da stod kjerringa på kne ved sengebenken og takket, samt ba høyere makter om hjelp. Hun ble bønnhørt. Tidlig om morgenen dagen derpå banket det på ruten. Hun stod opp og åpnet døra. På trappa stod ei stor eske med mat, og et spann med melk.



**Kilde: Reidar Korstad
25.11.2009**

Denne beretningen har ei gammel hvithåret arbeidslitt kvinne fortalt Reidar Korstad, som igjen har fortalt den videre til undertegnede. Reidar Korstad forteller: *”Mange år har gått siden hun døde. Jeg kjente 2 av hennes barn. De var veletablerte borgere av vårt samfunn. Jeg snakket med dem, og de kjente hele den historie jeg har fortalt. Tårene trillet nedover kinnene deres da denne hendelsen ble påminnet. Nå er også disse to døde. Denne kvinnen fikk hjelp, men fikk svært lite. Tenk på alle de som ikke ville gå og be om understøttelse på grunn av skam og fornedrelse”*. Reidar Korstad - som har holdt flere foredrag om emnet - forteller også hvordan han husker at han selv lånte bort sine sko da han var 9 år gammel. En gutt i nabolaget hadde ikke sko selv og skulle være med i begravelsen av sin bestefar.

Barn ble plassert bort. Matmangel fremskaffet sykdommer. De ble ytterligere frarøvet sitt miljø og kjørt bort. Hadde vedkommende i tillegg et handicap ble du neste fradømt livet. Og vi kjenner til gjetergutter uten sko, som varmet seg i urinen fra kyrne. Hva gjelder legdefolk som måtte ligge i fjøset, er det nok to sider av den saken. Det var nemlig ikke uvanlig at tjenestefolk, ja sågar unger på en gård, selv ønsket å ligge i fjøset. Det var på vinterstid varmere der.

Ut av protokoller kan vi altså lese om ulik støtte, om søknader som fortalte om et liv i fornedrelse. Vi kan lese om de som ble utvist fra kommunen, noen til nabokommuner og om jenter/kvinner av den ”lettere garde” som ble utvist til fiskeriene i Nordland - mest som et håp om at de ville besørge grunnlaget for befolkningsveksten nordpå. Men vi kan og finne enkelte eksempler på at livet snudde seg til en ”solskinnshistorie” da utgangspunktet var som verst, slik som dette eksempelet her til slutt:

En husmann med familie bodde i utkanten av Hegra. De hadde svært trange kår. Husmannen gjorde sitt pliktarbeid, og sleit sent og tidlig for å kunne brødfø sin familie. Han fikk ikke ta ved i skogen annet enn småkvist fra hogst og den slags. Men siden det ikke var hogget på mange år, tok han seg en dag et tre som vinden nettopp hadde felt, som han kunne nyttiggjøre seg mer enn vanlig nedfallsved til brensel. Dette ble oppdaget av husbonden, og

tradisjonsfortellinga vil ha det til at husmannen ble sagt opp på stedet og jaget fra plassen. Vi kjenner lignende historier fra Rådalen. Se *Stjørdalens krønike*, bind 2 - side 136. Da dette kom bygda for øre, var det en større gårdbruker som syntes dette var forferdelig og han tok til seg hele husmannsfamilien og lot de få bo i ei drengstue de hadde på gården. Han lot familien også få overta litt utmark på kontrakt og rimelige vilkår. Ja, sågar fikk de sette seg opp sin egen stue og et fjøs. Gårdbrukeren og



kona hadde ingen barn. Det het seg at de delte med husmannsfamilien både godt og vondt. Gården fikk derfor arbeidskraft og husmannsplassen ble til et lite bruk. Ungene skikket seg vel, og fem av dem reiste i voksenalder til Amerika, der to ble professorer ved et berømt

universitet. Husmannsplassen og gården er i dag ett bruk, og de som eier stedet er ætlinger etter de som ble jaget fra sin opprinnelige plass fordi de hadde tatt ei nedfallsgran.